

Тетяна ЧЕРНИШ
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

ВЕХ ЯК ФОРМА ХУДОЖНЬОГО ЗНАКА

Стаття присвячена мовностилістичним та семіотичним особливостям видатного польського письменника-сатирика Стефана Вехецького. Автор показує, що використання персонажами Вехецького варшавської міської говірки не лише слугувало реалістичному зображенню їх мовлення, а й виконувало інші суттєві художньо-модельні функції, адже ця говірка виступала як особлива форма мовного знака для вираження позамовного художнього змісту.

Ключові слова: сатирична проза, міська говірка, польська мова, Стефан Вехецький, знакова форма, вех.

The article's subject matter is semiotic and stylistic peculiarities of the works of Stefan Wiechecki, an outstanding Polish satirist. The author shows that the Warsaw urban vernacular as used by Wiechecki's characters serves not only as a means of realistic depiction but also as a means of artistic modeling, this vernacular operating as artistic sign form expressing language-external senses.

Key words: satirical prose, urban vernacular, the Polish language, Stefan Wiechecki, artistic sign form, wiech.

Artykuł poświęcono językowo-stylistycznym oraz semiotycznym osobliwościom utworów wybitnego polskiego pisarza-satyryka XX w. Stefana Wiecheckiego. Wykazano w nim, iż używanie przez bohaterów jego utworów miejskiej gwary warszawskiej nie tylko służy realistycznemu przedstawieniu ich mówienia, lecz w równej mierze pełni funkcję modelowania świata przedstawionego, ta gwara bowiem występuje jako specyficzna forma znaku językowego wyrażająca pozajęzykową treść artystyczną.

Słowa kluczowe: proza satyryczna, gwara miejska, język polski, Stefan Wiechecki, forma znakowa, wiech.

Цього року відзначатиметься 115-річчя із дня народження одного з найвідоміших і найпопулярніших польських письменників-сатириків Стефана Вехецького (1896–1979). У польській літературі, славній і видатними особистостями, і високим рівнем загальної письменницької культури, цей автор посідає особливе місце. Стефан Вехецький (який писав і під псевдонімом Вех) належить до тих майстрів слова, стосовно яких особливо справедливим видається твердження, згідно з яким головним героєм літературного твору є його мова. Через це вивчення мовностилістичних особливостей його творів є актуальним та цікавим предметом лінгвополоністичних студій.

Цей автор працював у різних власне літературних і, так би мовити, довоколітературних жанрах, але найціннішими і найцікавішими у його доробку є ті його твори, мова яких, повністю чи частково, становить художньо перероблену варшавську говірку. Як зазначають укладачі енциклопедичного довідника з польської літератури у статті, присвяченій Вехецькому (автор статті Я. Войновський), він, спираючись на свій досвід судового репортера, створив власний жанр гумористичної побутової замальовки, мова якої поєднувала елементи міської говірки, жаргону варшавських околиць, головно з соці-

ального пограниччя між дрібною буржуазією та люмпен-пролетаріатом [10, с. 581]. Цей авторський ідіолект навіть дав підставу видатному польському мовознавцеві В. Дорошевському для створення спеціального терміна пол. *wiech*, що є відонімним апелятивом, який тлумачиться у словнику польської мови за редакцією згаданого лінгвіста таким чином: «повсякденно-побутовий ненормативний різновид мови, який відзначається експресивністю, не регулюється суворими правилами вжитку, властивими літературній мові; міська говірка, польська паралель фр. *argo* і англ. *sleng*» [3]. Однією з ілюстрацій у цій словниковій статті є фрагмент із праці самого Дорошевського, де йдеться про мовний феномен *wеха*: «Вехом є спосіб мовлення, що порушує або розхитує усталений культурно-мовний узус, а, отже, найбільшою мірою відхиляється від усяких урочистих, набундючених, вишуканих, бюрократично-серйозних і пафосно-піднесених мовних різновидів» [3]. Наведемо також і визначення з сучасного джерела, Вікіпедії, згідно з якою «*wiech* – це варшавська говірка, а надто її літературне відтворення на кшталт того, як це робив у своїй творчості Стефан Вехецький (Вех). Також це риси варшавської говірки, що трапляються у висловах загальнопольською літературною мовою. У лі-

тературі роль веху полягає в тому, щоб надавати, особливо діалогам, рис побутового мовлення й комізму...» [6].

Знаменно, що саме Веха називав своїм учителем Леопольд Тирманд (1920–1985), дія найвідомішого твору якого, роману «Лихий» («Zły», перше видання 1955 р.) [5], розгортається саме у варшавських низах перших повоєнних літ.

Ключовим персонажем низки творів Веха й одночасно найвиразнішим носієм однойменного ідіому є пан Пецик. Поряд із текстами, де репліки і дії цього персонажа виступають у викладі від автора, який виступає у першій особі і не є йому тотожним, існують також і тексти, де саме Пецик є т.зв. внутрішньотекстуальним суб'єктом викладу. Прикладом останніх може слугувати, приміром, збірка фейлетонів «От тобі полька!» («А to ci polka!») [7], натомість перший тип побудови тексту виступає у збірці «Гелена в нехлюйському вбранні» («Helena w stroju niedbałym») [8]. Саме ця збірка є об'єктом наших філологічних спостережень.

За своїм змістом «Гелена в нехлюйському вбранні» становить збірку оповідань, що їх суб'єкт загального внутрішньотекстуального викладу вислуховує, зустрічаючись із уже згаданим паном Пециком на вулицях післявоєнної Варшави. Спільною темою цих коротких оповісток є історія Польщі, починаючи з династії П'ястів (X ст.) і закінчуючи останнім королем незалежної Польщі Станіславом Августом Понятовським, т.зв. Чотирилітнім сеймом і прийняттям «Конституції 3-го Травня» у 1791 р.

У цьому творі цікавим, звісно ж, є не сама історія, не ті історичні події, які становлять тему окремих оповідей, а характер і спосіб їх подання: автор репрезентує зазначені події, користуючись дискурсом варшавської говірки, а також, і це найважливіше, властивою цій говірці картиною світу. І тут доречним видається зіставлення з «Енеїдою» І. Котляревського. В обох випадках йдеться про вже відоме, але якщо у бурлескно-травестійній поемі Котляревського об'єктом «перевдягання» є міфологічна історія Давнього Риму, то у Веха історичні постаті говорять і поводять себе як персонажі з сучасних письменникові варшавських суспільних низів. У цей спосіб історичний виклад у Веха, відображаючи тверезо-приземлений, грубо-матеріальний погляд, становить ніби альтернативу піднесено-романтичному, екзальтованому історико-патріотичному дискурсу, а також і комуністичній новомові (пор. думку В. Дорошевського про те, що «...у веху знаходить своє вираження

експансивна сила мас, їх критицизм, гумор як невід'ємні риси кмітливості й дотепності» [1, с. 11–12].

Ось як, приміром, подається діалог між майбутнім королем Болеславом Кривоустим і його батьком, королем Владиславом Германом: «Ojciec...nieraz wygląda oknem z Wawelu ...i dyszczyplną mu wtenczas groził i krzyczał: „Bolek, na górę, lekcje odrobić!” „Tata da spokój, tata idzie spać!” – odpowiadał chłopak. „Ale ja ci mówię, chodź na górę, ciastko dostaniesz!”» [8, с. 25]; діалог між монархом і його нащадком зображується як типова дворова сценка обміну репліками між батьками і дітьми.

Присутність сучасних реалій вносить не лише елемент комізму; вона також служить, як, утім, і вся репрезентована у цей спосіб історія давньої Польщі, власне для зображення Польщі нової. Так, переказуючи події, пов'язані з легендарним гнезненським князем Попелем і називаючи його *król Popiołek*, пан Пецик, серед іншого, зазначає, що той постійно був зайнятий розливанням у пляшки *Złotej Renety* – популярного у Варшаві дешевого фруктового вина [8, с. 92] (цей же вираз, *złota reneta*, позначає у Веха й один із королівських клейнодів: «z berłem i kosztelą, czyli też złotą renetą w rękę» [8, с. 16]; *kosztela* – теж сорт яблук). Коли король Болеслав Хоробрий справджує якість золота в отриманій від германського імператора короні, оцінник зневажливо каже йому: «Lipa, tombak, amerykańskie złoto» [8, с. 16] (корону з якісного золота Пецик характеризує як *trójka dentystyczna*, тобто золото третьої проби, уживане для коронок і пломб). Щодо короля Сигізмунда III Вази оповідач (назвавши його *inwalidą z powstania* – пам'ятник цьому королю був зруйнований під час окупації) відзначає, зокрема, що той «...Rybną Centralę założył, trzysta potraw z dorsza obmyślił...» [8, с. 63]. Як пише Роберт Штіллер, рибні центри (мережа рибних магазинів із добрим постачанням) в соціалістичній Польщі становили важливий складник продовольчої політики, спрямованої на зменшення споживання м'яса, оскільки воно в основному йшло на експорт. Що ж до тріски, то її нав'язливе рекламування викликало прямо протилежний ефект, що знайшов своє відображення у фразі Ст. Штрумф-Войткевича: «Jedźcie dorsze, gówno gorsze» [4, с. 102] – подібним чином зазнали невдачі, за Пециком, і спроби короля Зигмунта відучити варшав'ян від скоромного.

Оскільки ж Польща незадовго перед тим частково входила до Російської імперії, то у

мовній картині світу пана Пецика як народженого на схилку XIX ст. залишилися і відповідні сліди цього: розповідаючи, у зв'язку із походом Болеслава Хороброго, про Київ, він говорить не лише про Золоті ворота, а й про киянок, що «na bałabajkach podgrywiają „Oczy czarne”, „Dwie gitary” albo „Ach, zaczem eta nocz...”» [8, с. 23].

Цьому відповідають і досить численні росіянізми, поширені у Веха: *apiać, na szczt, w drebiezi, paszoł wont, pierepalki, krugom, zakapior* [пор.: 2, с. 101]. Назвою суто російської реалії є слово *świnka* «царська золота монета вартістю п'ять рублів» (внутрішня форма назви мотивується тим, що як затулити певну частину профілю Миколи I на аверсі монети, то частина, яка залишиться, буде нагадувати зображення свині).

Рисою як міської говірки, так і її відтворення у творах Ст. Вехецького є зміна літературно-нормативної форми слів: *tranwaje* (літ. *tramwaje*), уже згадана *dyscyplina* (літ. *dyscyplina*), *legularny* (літ. *regularny*), *uryna* (літ. *urna*), *tretuar* (літ. *trotuar*) тощо. Крім того, імена власні й невластні набувають властивого говірці граматики-дериваційного оформлення: *Poniatoszczak* замість *Poniatowski* (мається на увазі Юзеф Понятовський); *chomonciaki* (пор.

chomąt «неотесана, неосвічена, безкультурна людина» [3]). Король *Bolesław IV Kędzierzawy* стає *Kindzirowaty* і просто *Kindziorek*, а *Henryk I Brodaty* – *Heniek Szpicbródka* [8, с. 30–31].

Явищем, спільним як для апелятивної, так і для онімної лексики у Веха, є народно-етимологічне перетлумачення: так назва династії П'ястів, *Piastowie*, у пана Пецика називається *Piastuszkiewiczze* (пор. *pastuszek* «пастушок», *Pastuszkiewicz* (прізвище), *piastować* «пестити»; слово *reumatyzm* «ревматизм» уподібнюється, хоча й не цілком, до слова *romantyzm*, а *folksdojczka* – до *fokstrotka*).

Таким чином, є підстави твердити, що застосування Стефаном Вехецьким міської говірки Варшави слугувало не лише для того, щоб надати автентичного звучання й вигляду мовленню його персонажів – представників простого люду столиці Польщі. Крім такого суто мовного мімесису й, відповідно, мовної характеристики персонажів, письменник вирішував за допомогою цього ідіому інші, складніші, художньо-естетичні завдання: у вирішенні цих завдань зазначений мовний різновид із властивою йому моделлю світу та способом світосприймання відігравав роль знакової форми, що відповідним чином виражала той чи інший позамовний зміст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Doroszewski W. Rozmowy o języku / W. Doroszewski. – Warszawa : PIW, 1948. – S. 11–12.
2. Kurkowska H., Skorupka St. Stylistyka polska. Zarys / H. Kurkowska, St. Skorupka. – Warszawa : PWN, 1974. – 400 s.
3. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa : PWN, 1958–1969. – T. 1–11. – Przedruk elektroniczny. – Warszawa : PWN, 1996. – Wersja 1.0.
4. Stiller R. Przypisy // Wiech. Helena w stroju niedbałem czyli królewskie opowieści pana Piecyka / R. Stiller. – Kraków : Etiuda, 2002. – S. 91–109.
5. Tyrmand L. Zły / L. Tyrmand. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2004. – 542 s.
6. Wiech. // <http://pl.wikipedia.org/wiki/Wiech>
7. Wiech. A to ci polka! – Warszawa : Czytelnik, 1974. – 308 s.
8. Wiech. Helena w stroju niedbałem czyli królewskie opowieści pana Piecyka. – Kraków : Etiuda, 2002. – 112 s.
9. Wieczorkiewicz B. Współczesna gwara warszawska. Próba charakterystyki / B. Wieczorkiewicz // Literatura Ludowa. – 1967–1968. – № 4–6. – S. 61–79.
10. Wojnowski J. Wiechecki / J. Wojnowski // Literatura Polska. Przewodnik Encyklopedyczny. – Warszawa : PWN, 1985. – T. 2. – S. 581–582.